

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

139

Directors: Ramon Arnabat,
Josep Santesmases
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: Aigua i societat	1
TEMES 1: Regadiu i benestar...	2
TEMES 2: La gran obra hidràulica...	5
TEMES 3: Parlant de l'oratge...	8
PATRIMONI: L'aigua viu al Museu...	11
RESSENYES	12
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

ENRIC SAGUER. Centre de Recerca d'Història Rural, Univesitat de Girona

AIGUA I SOCIETAT

Certament, en els darrers anys els problemes lligats a la utilització i la distribució de les aigües terrestres han estat generadors d'un nombre important de conflictes territorials i han tingut una gran repercussió social; però l'atenció de la historiografia per les qüestions relacionades d'una o altra manera amb l'aigua no ve pas d'aquí, ni és nova. Fa molt temps que els historiadors van posar en relleu que les primeres civilitzacions van desenvolupar-se al voltant dels grans cursos fluvials i que les tècniques de maneig dels recursos hídrics van ser fonamentals en la seva consolidació i en les seves formes d'organització social. Fins i tot es va proposar i discutir l'existència d'un mode de producció específic lligat a l'aigua i al seu control: el mode de producció hidràulic. A Catalunya i a la resta de terres de parla catalana, si mirem enre, també trobarem una certa tradició historiogràfica d'estudis on l'aigua i les relacions que els homes estableixen al seu voltant han estat un eix central. En els darrers anys, a més, l'interès pels temes de caràcter ambiental i la consolidació d'un camp específic d'història ambiental han renovat les recerques entorn de l'aigua. El proper V Congrés d'Història Agrària dels Països Catalans (Barcelona, 15-17 de desembre de 2010), plantejat com a homenatge a Emili Giralt i Raventós, que va ser

l'ànima i l'impulsor de les quatre primeres edicions, ha de servir per prendre'n el pols, per bé que els diferents treballs continguts en aquest número de *Plecs* ja en constitueixen un tast interessant.

El ventall de qüestions d'interès historiogràfic relacionades amb les aigües terrestres és ampli: des dels temes més clàssics centrats en les petites i grans infraestructures hidràuliques que, alhora que han servit per regular el cabal dels rius i limitar l'efecte de les riudes, han permès l'aprofitament de l'aigua amb múltiples finalitats (consum humà, regadiu, aprofitament energètic, ús industrial...) fins a les qüestions de caràcter cultural (manifestacions religioses, activitats d'oci...) o les higièniques i sanitàries (termalisme, tractament de les aigües residuals, paludisme...). Dos aspectes, tanmateix, són especialment destacables. D'una banda, la rellevància de l'aigua com a element vertebrador del territori, tant a l'hora d'establir fronteres o connectar territoris per via fluvial, com en la transformació territorial que comporten les obres hidràuliques i els processos de dessecació. De l'altra, la complexitat de drets i d'interessos que cal harmonitzar per aprofitar un element que, recordant Heràclit, sempre flueix i que, per aquest mateix motiu, ha donat lloc a models d'organització social altament complexos. ■

Construcció del canal de Serós. 17 de juliol de 1913. Font: Servei d'Audiovisuals de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

temes-1)

JOSEP MARIA RAMON I MUÑOZ. Professor d'història econòmica, Universitat de Múrcia

REGADIU I BENESTAR BIOLÒGIC: UNA APROXIMACIÓ ANTROPOMÈTRICA A LA PLANA D'URGELL, 1850-1936

El regadiu ha estat un element afavoridor del desenvolupament econòmic. La disponibilitat d'aigua per a usos agrícoles ha beneficiat la transformació i modernització de l'agricultura, ha possibilitat l'increment de la producció i la productivitat al camp i, a l'ensens, ha permès l'augment de les rendes agràries. No és estrany, doncs, que des de temps enrere la transformació de les terres de secà en regadiu hagi estat considerada un dels pals de paller del desenvolupament del món rural i una palanca de millora dels nivells i les condicions de vida de la població. És justament en aquesta darrera qüestió que aquest text pretén centrar l'atenció. L'objectiu és mostrar evidències de l'evolució del nivell de vida i les condicions de benestar de la població a la plana d'Urgell durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del segle XX, un període en què es va produir la gran expansió del regadiu gràcies a la construcció dels canals d'Urgell. Per portar-ho a terme, el text es recolza en els resultats que ofereixen les dades d'estatura de diverses generacions de reclutes.

L'estatura com a indicador del nivell de vida i benestar biològic

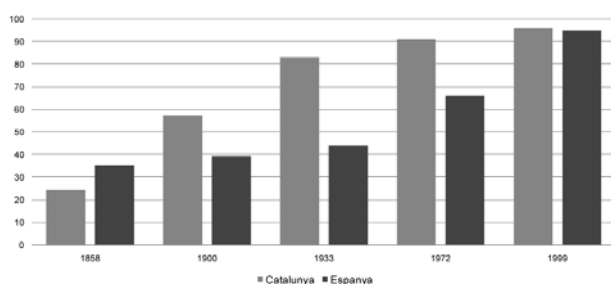
Un dels indicadors que tradicionalment els historiadors econòmics han utilitzat per analitzar els nivells de vida de la població és la renda per capita. La informació que aporta és bàsica per determinar el grau de riquesa o pobresa d'una societat determinada. L'ús d'aquest indicador econòmic, però, ha generat insatisfacció entre alguns sectors. D'una banda, no contempla altres aspectes del benestar com la salut i la nutrició. D'una altra, les escasses possibilitats d'obtenir informació desagregada fins ben entrat el segle XX dificulten les aproximacions locals o regionals. Tot plegat ha comportat la incorporació i l'ús de variables alternatives que han complementat aquest i altres indicadors econòmics convencionals i, al mateix temps, han aportat noves visions i perspectives a l'estudi del benestar. Una de les que ha adquirit un major impuls durant les darreres dècades ha estat l'antropometria i, especialment, l'estatura, considerada un indicador sintètic del nivell de vida biològic.¹ Mercès als avenços en el

camp de l'auxologia, s'ha constatat que l'estatura és un excel·lent mirall de les condicions de vida d'una societat. En conseqüència, si bé l'estatura final està determinada per la càrrega genètica, són els factors ambientals, la salut i la nutrició els que poden afavorir o obstaculitzar el seu creixement. L'estatura, doncs, expressa l'estat nutricional dels individus, des de la gestació fins al moment d'assolir l'alçada final i, per tant, registra les entrades i sortides d'energia i nutrients produïdes per la ingesta d'aliments, el desgast provocat pel propi metabolisme basal, les malalties, l'activitat física i el treball. D'aquesta manera, l'evolució de l'estatura al llarg del temps permet conèixer l'impacte dels factors ambientals i els processos socioeconòmics.

Els regadius de la plana d'Urgell en el context català i espanyol

Un dels trets que millor caracteritzen la climatologia catalana, de predomini clarament mediterrani, és la irregularitat del règim de pluges, amb uns nivells que en la major part del territori oscil·len entre els 300 i 700 mm anuals. A tot això, cal afegir-hi uns elevats nivells d'evapotranspiració potencial, que contribueixen a accentuar una situació d'estrès hídric en gran part del territori. Aquestes condicions climàtiques, que tradicionalment han limitat l'activitat agrícola, han contribuït a fer que l'expansió del regadiu hagi estat una de les reivindicacions històriques del món rural. La plana d'Urgell no n'ha estat una excepció. No obstant això, de la mateixa manera que ha succeït en el conjunt espanyol, tant a Catalunya com a l'Urgell la gran expansió del reg no es va produir fins a la segona meitat del segle XIX. Però a diferència del cas espanyol, on la major expansió del regadiu va tenir lloc durant la segona meitat del segle XX, a Catalunya el major avenç de la superfície irrigada va produir-se durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX. Gairebé sis de cada deu hectàrees regades en l'actualitat (2009), van ser transformades durant aquest període; igualment, vuit de cada deu hectàrees avui regades ja havien estat transformades a mitjan anys trenta (Figura 1).

Percentatge de superfície irrigada sobre el total d'hectàrees regades l'any 2009

Font: elaboració pròpia a partir de J. M. RAMON MUÑOZ, «Infraestructuras hidráulicas y regadío en la cuenca catalana del Ebro, 1850-2000», en V. PINILLA (ed.), *Gestión y usos del agua en la cuenca del Ebro en el siglo XX*, Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2008, p. 275-299; Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino, *Encuesta sobre superficies y rendimientos de cultivos. Informe sobre regadíos en España*, Madrid: Subdirección General de Estadística, 2010, p. 3.

La notable expansió que tingué el regadiu durant aquest període va ser conseqüència, en part, de l'impuls de la iniciativa privada, que fou l'encarregada de portar a terme la construcció d'importants infraestructures hidràuliques, cabdals per a la transformació del país. En sobresurt el canal d'Urgell, un dels principals projectes hidràulics construïts a l'Espanya del segle XIX, que va convertir la plana d'Urgell en la major zona irrigada del Principat.² El projecte, la concessió del qual va ser atorgada l'any 1853 a la Societat Anònima Canal d'Urgell, havia previst transformar en regadiu més de 60.000 hectàrees. L'avenç de la superfície regada, però, va produir-se amb força lentitud. L'any 1866, quatre anys després de quedar enllestides les obres de construcció, la irrigació només havia arribat a un total de 18.400 hectàrees, si bé el nombre d'hectàrees adherides al reg era molt superior. L'any 1898, la superfície regada ja s'havia incrementat fins gairebé les 41.000 hectàrees. Catorze anys després, el canal d'Urgell ja regava unes 56.000 hectàrees, cosa que pràcticament representava la totalitat de la superfície que inicialment s'havia previst irrigar. Al mateix temps que el regadiu anava avançant, es va projectar la construcció d'un segon canal que havia de servir de suport al canal principal. Les obres d'aquesta nova infraestructura, l'execució de la qual va dur a terme la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, van iniciar-se l'any 1929 i van finalitzar tres anys després. El resultat final va ser la realització del canal auxiliar, que va abastir de regatge a més de 20.000 hectàrees.

L'evolució de l'estatura a la plana d'Urgell

La construcció dels canals d'Urgell i la progressiva expansió del regadiu va suposar un fort impuls al creixement econòmic de la plana d'Urgell. La Figura 2, elaborada a partir de les dades d'estatura de diverses generacions de reclutes dels municipis de Juneda i Mollerussa,³ ambdós regats pels canals d'Urgell, mostra quina ha estat l'evolució dels nivells de vida en aquesta etapa caracteritzada per les grans transformacions de l'agricultura i l'economia urgellenques. Prenent com a referència l'estatura de les generacions nascudes entre 1862-66 i 1931-36, quintats entre els 19 i els 21 anys,⁴ s'observa que aquest indicador va incrementar-se més de tres centímetres, cosa que evidenciaria una millora del benestar biològic de la població.

L'adaptació a una agricultura de regadiu, però, no va resultar un procés fàcil des de la perspectiva del benestar. Les dades presentades en la Figura 2 mostren que, contràriament al que es podria suposar, el creixement de l'estatura no va ser constant al llarg del període analitzat. Al contrari, allò que en caracteritza l'evolució és l'existència de diversos cicles de creixement o decreixement. D'aquesta manera, les dades d'estatura mostren que, després de la caiguda de la primera meitat de la dècada de 1850, es va iniciar un període de recuperació, amb uns guanys de pràcticament quatre centímetres. És probable que aquest avenç dels nivells de benestar hagués estat afavorit per la conjuntura expansiva d'aquells moments, vinculada a les obres de construcció tant del canal d'Urgell com de la línia de ferrocarril entre Barcelona i Lleida.⁵ Un cop finalitzades aquestes infraestructures, però, sembla que la situació va capgirar-se. Les dades d'estatura disponibles confirmarien les dificultats inicials derivades de la posada en funcionament dels regs. És ben conegut que, a la falta d'experiència dels agricultors, poc avesats a les tècniques de regadiu, durant els primers anys s'hi van afegir els problemes causats per una xarxa de desguàs insuficient, que va afavorir l'entollament de les aigües. Els efectes van ser devastadors. Ben aviat van declarar-se els primers brots de paludisme, que van contribuir a deteriorar la salut de la població i a incrementar els nivells de mortalitat. Al mateix temps, l'impacte de l'epidèmia palúdica també va fer-se evident en el benestar biològic de la població. Entre els primers anys de la dècada de 1860 i la meitat de la de 1870, l'estatura mitjana dels reclutes urgellencs va reduir-se uns quatre centímetres. La posada en funcionament del regadiu, doncs, va coincidir amb un daltabaix dels nivells de vida.

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-1)

Evolució de l'estatura a dos municipis de la plana d'Urgell:
Juneda i Mollerussa, 1850-1936. [sèrie estandarditzada als 21 anys]

Font: J. M. RAMON MUÑOZ, «Bienestar biológico y crecimiento agrario en la Cataluña rural, 1840-1936», *Historia Agraria*, 47 (2009), p. 119-142.

A partir d'aleshores, l'estatura va tendir a créixer, cosa que indicaria una clara millora de les condicions de benestar de la població urgellenca. En aquesta fase expansiva, el creixement tampoc no va ser continuat al llarg del temps. Les fases d'alça es van combinar amb períodes d'estancament i de caiguda, els quals estigueren generalment vinculats a conjuntures adverses del sector agrari català. Però considerat globalment, el període 1875-1936 constitueix, sens dubte, un període de creixement pel que fa a l'alçada dels urgellencs. El guany de les generacions nascudes entre aquests anys va ser de sis centímetres i, cap al 1910,

l'estatura mitjana ja havia assolit els nivells de les generacions nascudes abans de la construcció dels canals. Aquest notable augment també s'ha constatat en altres territoris de l'Estat espanyol. Per tant, forma part d'un procés general d'increment del nivell de vida, el qual pot explicar-se a partir de diversos factors. Els de caire general han estat ben descrits per la historiografia especialitzada.⁶ Tanmateix, en el cas de la plana d'Urgell, on l'accés a l'aigua va oferir majors possibilitats de desenvolupament econòmic, sembla lògic pensar que l'expansió del regadiu també va contribuir a millorar el benestar de la població. En efecte, la disponibilitat d'aigua no va transformar immediatament els usos del sòl (es va mantenir el predomini dels conreus tradicionals) però sí que va permetre un increment dels rendiments de la terra. En conseqüència, és molt probable que els nivells de renda de la pagesia tendissin a incrementar-se i, per tant, que les possibilitats de consum poguessin eixamplar-se. Tot plegat s'hauria traduït en una millora de l'estat nutricional i de la salut de la població, com sembla deduir-se de l'increment de l'estatura de les generacions nascudes durant el darrer quart del segle XIX i el primer terç del XX.

En definitiva, l'anàlisi de l'estatura permet constatar que l'evolució d'aquest indicador sembla haver estat força sensible a les dinàmiques de l'economia de la plana d'Urgell. D'aquesta manera, les seves fluctuacions permeten conèixer la incidència sobre el benestar i el nivell de vida de la població que van tenir els factors ambientals i, sobretot, les transformacions que es van produir durant el procés de modernització de l'economia urgellenca. ■

1. Per a un estat de la qüestió, vegeu J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN, «La Historia Antropométrica y la historiografía iberoamericana», *Historia Agraria*, 47 (2009), p. 11-18.

2. Sobre els canals d'Urgell vegeu J. M. RAMON MUÑOZ, *L'agricultura de regadiu a la Catalunya contemporània: els Canals d'Urgell, 1860-1960*, tesi doctoral inèdita, Universitat Pompeu Fabra, 2004.

3. La sèrie presentada agrega les dades d'estatura d'ambdós municipis, la qual cosa significa la utilització de més de 4.000 registres de quintos. Pel cas de Mollerussa, no es disposa de dades de les lleves compreses entre els anys 1870 i 1882.

4. L'edat de reclutament ha variat al llarg dels segles XIX i XX: va ser de 20 anys entre 1860 i 1885, 19 anys entre 1885 i 1899, novament 20 anys entre 1901 i 1905, i 21 anys a partir d'alesho-

res. Per tal d'homogeneïtzar la informació presentada en la Figura 2, s'ha aplicat un procés d'estandardització de l'estatura entorn dels 21 anys.

5. Vegeu R. GARRABOU i E. TELLO, «Salario como coste, salario como ingreso: el precio de los jornales agrícolas en la Cataluña contemporánea, 1727-1930», en J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural. Siglos XVIII-XX*, Alacant: Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2002, p. 113-182.

6. Vegeu J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN i J. J. PÉREZ CASTEJÓN, «Creciendo con desigualdad. Niveles de vida biológicos en la España rural mediterránea desde 1840», en J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural*, p. 405-460.

DAVID PAVÓN. Departament de Geografia. Universitat de Girona

LA GRAN OBRA HIDRÀULICA AL SEGLE XX: FINALITATS, PROJECTES I EXECUCIONS

Catalunya, pels trets geogràfics físics i per l'evolució socioeconòmica, aplega condicionants que afavoriren la implantació de grans infraestructures hidràuliques al llarg del segle XX. Hem d'entendre aquí, per gran obra hidràulica, l'associació entre un embassament de dimensions considerables, per una banda, i una canalització o xarxa de canalitzacions per l'altra. Si el primer element fa possible l'emmagatzematge d'aigües, preferentment a partir dels cabals d'un curs fluvial, el segon en permet el transport, ja sigui per a la irrigació, l'abastament urbà o la generació hidroelèctrica. Darrere de la construcció d'aquestes grans infraestructures hi ha hagut la voluntat de regular recursos hídrics per a aquests usos però també la de mitigar els efectes de les inundacions, o fins i tot altres motivacions com les recreatives.

Pel que respecta als trets físics, la disposició dels Pirineus propicia la presència d'uns rius més cabalosos receptors d'unes precipitacions prou generoses a les capçaleres. Aquests rius solquen espais ben diversos, com les extenses planes agrícoles de la Depressió Central (Lleida o Urgell) i les seves conques perifèriques (plana de Vic o pla de Bages). Abans de desembocar a la Mediterrània, molts d'ells travessen, igualment, les depressions litorals, des de l'Empordà al nord fins al delta de l'Ebre al sud; és a dir, l'àmbit on es concentra la porció més significativa de la població i de l'activitat econòmica. Així doncs, des de la Muga, a l'extrem oriental de Catalunya, fins a la Noguera Ribagorçana, a la frontera amb Aragó, una unió de rius uneix la serralada pirinenca amb el mar. Aquesta unió es produeix o bé directament, tot constituint les conques internes de Catalunya (com les de la Muga, el Fluvià, el Ter o el Llobregat), o bé mitjançant l'Ebre, el gran col·lector de la meitat occidental, amb el seu afluent principal, el Segre, i els seus subafluents, la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana. L'esquema hidrogràfic descrit suposa un veritable potencial per projectar grans embassaments que derivin les aigües vers les planes inferiors. Tot plegat, estimulat per una particularitat de la nostra orografia, la proliferació de congostos on construir preses; les Guillerries, la Baells, Terradets, Mont-rebei, Canelles, la Llosa del Cavall, Santa Anna, Susterris o Camarasa són alguns exemples de congostos represats.

En l'aspecte socioeconòmic, són fonamentalment dos els eixos que, ja des de la segona meitat del segle XIX, atrauen

l'execució de gran obra hidràulica. D'una banda, l'expansió del regadiu agrícola i, de l'altra, la generació hidroelèctrica per atendre una industrialització puixant així com l'enllumenat públic i privat.

En el cas de la irrigació, la gran obra hidràulica es beneficia d'un discurs favorable difós, en l'àmbit espanyol, en ambients intel·lectuals, tècnics i polítics. Aquest discurs veu en els regadius el mitjà regenerador per superar una situació de pobresa i endarreriment crònics. La irrigació permetria l'augment de les produccions agràries i la millora alimentària dels habitants, enfortiria el sector comercial i esperonaria la indústria transformadora de primeres matèries; fins i tot es percep com la via per promoure una certa reforma agrària que afavoreixi la redistribució de terres i la colonització d'àrees deprimides.

El Pla de canals i pantans de 1902, malgrat les seves profundes limitacions, va suposar l'inici de la planificació hidràulica estatal del segle XX i esdevingué l'expressió pràctica dels plantejaments al·ludits. A Catalunya, el pla incloïa obres de gran abast com el canal d'Aragó i Catalunya, per al regadiu de 104.000 hectàrees entre les províncies d'Osca i Lleida. També preveia la construcció, entre altres, de quatre embassaments a les Guillerries, per regar 14.000 ha al curs baix del Ter; del canal del marge esquerre del delta de

Instal·lacions a l'interior de Cabdella, la primera gran central hidroelèctrica que operarà a Catalunya, posada en servei el 1914. Font: D. Pavón (juliol de 2010).

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-2)

l'Ebre, per irrigar 12.500 ha; del canal d'Algerri, a la conca de la Noguera Ribagorçana, per donar reg a 6.000 ha, i del canal de l'Empordà, per crear 4.700 ha de regadiu a l'Alt Empordà.

A Catalunya, però, un primer antecedent de gran obra hidràulica contemporània destinada a la irrigació fou el canal d'Urgell (1862). L'any 1898 permetia el regatge tèdric de 64.345 ha encara que el nivell real de transformació fou més reduït i lent. El 1932, amb el canal auxiliar d'Urgell, es van millorar les garanties de la superfície irrigada. Altres obres de menors dimensions iniciades el segle XIX van ser les del canal de la dreta de l'Ebre (del 1851 al 1886), les del canal d'Aragó i Catalunya (del 1867 al 1910) o, al Baix Llobregat, els canals de la Infanta (1819) i el de la dreta del Llobregat (1855). Els esforços, en uns primers moments, es van centrar en la construcció de la xarxa d'irrigació amb origen en rescloses fluvials, si bé no va ser fins al segle XX que es van construir veritables embassaments.

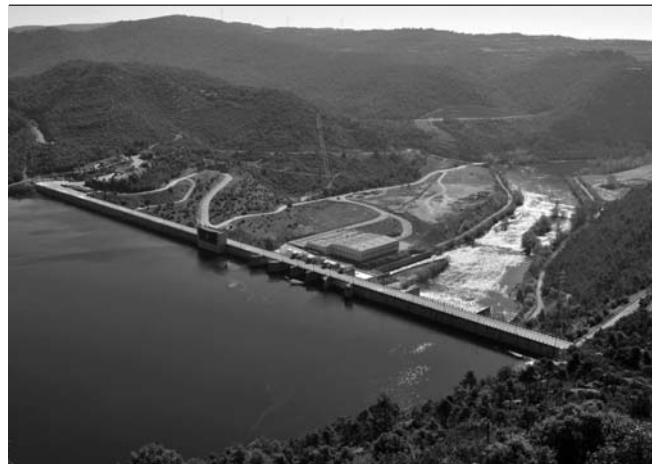
En acabar el segle XX la superfície irrigada es calculava en 260.000 hectàrees, xifra que triplicava amb escreix la de l'inici de la centúria; d'aquestes, unes 140.000 corresponien a les terres de Lleida. Justament el 1999 va començar a omplir-se Rialb, el darrer gran embassament posat en servei, el qual, amb 402 Hm³, és el de major capacitat situat íntegrament al Principat. Tot plegat enmig del debat dels regadius complementaris del canal Segarra-Garrigues i els efectes dels anomenats «regadius de transformació» des de la perspectiva del consum d'aigua, de la inversió pública i de les afectacions econòmiques, socials i ambientals associades.

Pel que fa a la generació hidroelèctrica, es va promoure sobretot quan la conducció d'electricitat a llargues distàncies va superar limitacions cabdals (per exemple, la necessitat de transformadors de corrent continu en corrent altern). La difusió de l'enllumenat públic i, més endavant, la distribució d'electricitat domèstica comportaren que, en el pas del segle XIX al XX, alguns particulars que tenien la concessió d'un salt d'aigua per a un molí o una fàbrica de riu s'adonessin de les possibilitats de negoci. No obstant això, l'aplicació de la gran obra hidràulica amb finalitats energètiques encara va trigar una mica a arribar. Concretament, la seva expansió va viure dues etapes destacades: la primera va tenir lloc en els vint anys anteriors a la Guerra Civil (1936-39) i la segona, encetada a les darreries de la dècada de 1940, es va perllongar fins al *boom* econòmic dels seixanta.

En la primera etapa va ser la Noguera Pallaresa, amb el seu afluent el Flamicell, l'àrea que va concentrar el gros de construccions, l'envergadura de les quals va superar amb escreix les centrals hidroelèctriques concebudes fins llavors. Davant

l'interès escàs de la banca o de la burgesia industrial locals, fou necessari recórrer a empreses i capitals exteriors. N'és una mostra l'enginyer nord-americà Frank S. Pearson i la constitució de la Barcelona Traction, Light & Power (1911), coneguda popularment com La Canadencs, amb la seva filial Riegos y Fuerza del Ebro, S.A. Aquesta companyia va assolir el paper preponderant en l'electrificació del país mitjançant les grans centrals pirinenques. La petita central de Sossís (1913), prop de la Pobla de Segur, enceta la nòmina de centrals pirinenques que nodren la progressió industrial de Barcelona i la seva rodalia a la primera meitat del segle

Embassament de Rialb al riu Segre, el darrer dels aixecats a Catalunya. Imatge després que s'hagués omplert totalment, per primer cop [abril de 2010], des de la seva construcció. Font: Pau Gilabert, <http://foros.embalses.net>

XX. La mateixa companyia va culminar, entre 1913 i 1916, el primer gran embassament a Catalunya: el de Talarn (o Sant Antoni), amb una presa de 86 metres d'alçada i una capacitat de 205 Hm³. No menys espectacular fou l'embassament de Camarasa, executat també a la Noguera Pallaresa, pels mateixos promotors, entre 1919 i 1922, amb una alçada de 103 m i una capacitat de 163 Hm³. Aquestes dues preses marcaren el punt de sortida en l'execució de grans embassaments a Catalunya. Per la seva banda, també va ser emblemàtica la central hidroelèctrica de Cabdella (1914), promoguda per la societat Energía Eléctrica de Cataluña a la capçalera del Flamicell; amb 836 metres de salt brut va ser, durant molt temps, la de més alçada d'Europa.

Gràcies a la iniciativa privada, l'eix Noguera Pallaresa-Segre va concentrar la construcció de grans embassaments

fins a la Guerra Civil. Contràriament, les actuacions als rius de les conques internes de Catalunya van ser mínimes: destaquen tan sols els embassaments de Riudecanyes (1918) i del Foix (1928), amb objectius d'irrigació i de dimensions força més modestes. Amb posterioritat a la Guerra Civil, ja durant el franquisme, la Noguera Ribagorçana va prendre el relleu, en aquest cas per iniciativa estatal. En el context d'una producció elèctrica deficitària, el 1946, sota l'aixopluc de l'Institut Nacional de Industria (INI), es constituí l'Empresa Nacional Hidroelèctrica del Ribagorçana (ENHER) per a l'explotació del curs d'aquest riu. Amb ella va arribar la construcció de la segona tongada de grans embassaments, com els d'Escales (1955), Cavallers (1960), Canelles (1960) o Santa Anna (1960). També va ser ENHER que va assumir, per decisió estatal, la construcció, al riu Ebre, de la central hidroelèctrica més potent del país, Riba-roja (1969), a més de la de Mequinensa (1966), ja dins la franja de Ponent. Se'ls van sumar altres embassaments d'iniciativa estatal com el d'Oliana (1959), o d'altres de dimensions molt més reduïdes, promoguts per hidroelèctriques com FECSA o HECSA. Part dels embassaments construïts al llarg de les dues etapes, a més de generar electricitat, tenien la finalitat de subministrar aigua als regadius de les planes inferiors; va ser el cas d'Oliana, Camarasa, Santa Anna o Sant Llorenç de Montgai.

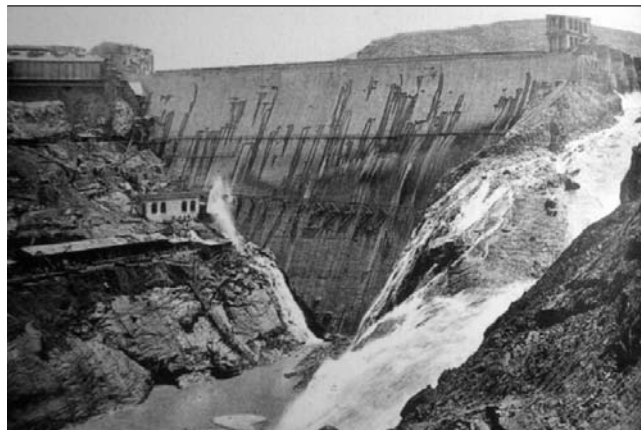
Durant el franquisme, les conques internes de Catalunya també van viure una reactivació de la gran obra hidràulica. La tendència s'explica, en gran manera, pel protagonisme d'un tercer client que fins aleshores havia tingut un paper discret: l'abastament urbà. En efecte, la nova etapa d'expansió econòmica i demogràfica de l'entorn metropolità de Barcelona durant la fase del *desarrollismo* (1960-75) justificà la construcció de grans embassaments per atendre una demanda d'aigua que creixia i es diversificava. El pes de la Confederació Hidrogràfica del Pirineo Oriental (CHPO), com a organisme tècnic i administratiu competent, en la realització de les obres va ser fonamental. Fou aleshores que es bastiren embassaments com Sant Ponç (1957), Sau (1963), Susqueda (1968) o la Baells (1976). Posteriorment, el 1997, s'hi va afegir encara el de la Llosa del Cavall, al Cardener.

J.C. ALAYO, *L'electricitat a Catalunya: de 1875 a 1935*, Lleida: Pagès, 2007

I. ALDOMÀ, *La lluita per l'aigua a Catalunya: de l'ús i abús a la gestió integral, 1900-2007*, Lleida: Pagès, 2007

Les grans obres hidràuliques es revelaren, en el decurs del segle XX, com un factor decisiu per posar a l'abast recursos hídrics per a usos socials i econòmics molt diversos, amb una capacitat mai abans coneguda. No obstant això, al costat d'aquest aparent domini del recurs facilitat per la progressió tecnològica, també es plantegen interrogants en el sentit que qualsevol intervenció sobre el cicle de l'aigua pot propiciar alteracions en el conjunt del sistema que n'arribin a condicionar la disponibilitat futura. Així, en els darrers anys, des de col·lectius cívics i des del món acadèmic, s'han difós noves reflexions i propostes que apunten a la necessitat de

Presa de l'embassament de Talarn vers 1916, al riu Noguera Pallaresa, la primera d'aquestes característiques construïda a Catalunya. En el moment de prendre's la imatge, encara no s'havien col·locat les seves comportes. Font: Arxiu particular de J.C. Alayo (Sant Cugat del Vallès).

promoure una visió més integrada de la gestió de l'aigua; una visió que passa per paràmetres com l'eficiència en el consum, la incorporació d'aspectes ambientals i socials sovint desatesos o la recuperació total dels costos. En les properes dècades, doncs, caldrà confirmar si aquests aspectes es van fent lloc dins una gestió de l'aigua condicionada, fins al present, per un component massa infraestructuralista. ■

X. LATORRE, *Història de l'aigua a Catalunya*, Premià (Barcelona): L'Abecedari, 1995.

Pàgina web de l'Agència Catalana de l'Aigua:

<http://aca-web.gencat.cat/aca/>

1

2

5

8

11

12

14

16

ARMANDO ALBEROLA ROMÀ. Universitat d'Alacant

PARLANT DE L'ORATGE AL SEGLE XVIII: ELS EPISTOLARIS COM A FONT D'INFORMACIÓ CLIMÀTICA

Des de l'equador del segle XV i fins ben entrat el XIX, va tenir lloc el fenomen que els climatòlegs històrics denominen la Petita Edat del Gel, un període en què el món va experimentar freds tan severos com els de l'última glaciació. Durant els segles XVIII i XIX es va produir una certa recuperació tèrmica, encara que l'àmplia variabilitat climàtica de les centúries anteriors va mantenir-se i, de vegades, es va accentuar. Aquesta circumstància va provocar gran desconcert entre els contemporanis, però també als actuals estudiosos del clima, atès el caràcter extrem que les temperatures van assolir en les diferents estacions.

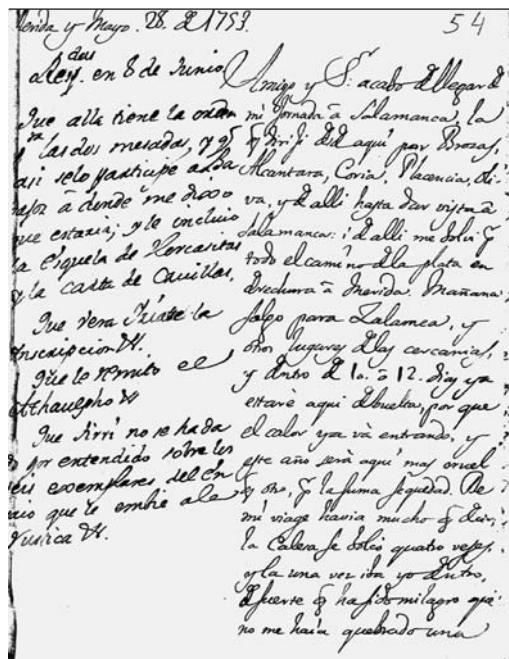
En aquest sentit, cal afegir una matisació important sobre la conca mediterrània espanyola: els anys compresos entre la dècada dels vuitanta i la fi de la centúria setcentista van ser pròdigs en serioses anomalies climàtiques que van afectar la circulació atmosfèrica general. Les gents de l'època les van percebre de diferents maneres. D'una banda, en forma de comportament tèrmic inusual de les estacions (hiverns molt llargs amb neu i gel abundants seguits d'estius relativament freds en la meitat nord peninsular); d'una altra, en la freqüència i la intensitat de les precipitacions amb el corresponent corol·lari de riuades i inundacions, i, finalment, en la cridanera coincidència d'aquestes amb períodes de pertinaça sequera. Aquestes circumstàncies de caràcter extremat es perllongarien fins a les albors del segle XIX i van caracteritzar una seqüència temporal denominada *oscil·lació o anomalia Maldà*, en homenatge al noble català Rafael Amat i de Cortada, baró de Maldà, que va registrar en el seu *Calaix de sastre* moltes observacions meteorològiques que han contribuït, juntament amb altres fonts documentals i instrumentals, a una millor caracterització del clima durant aquest període.¹

Cada vegada coneixem millor el comportament del *temps* i de la naturalesa en l'Espanya del segle de les llums gràcies a una documentació abundant i heterogènia, tant manuscrita com impresa, de procedència oficial o particular, d'alt valor qualitatiu i generada després d'haver-se produït un episodi climàtic o natural de rang extraordinari i conseqüències catastròfiques.² I pose especial èmfasis en el caràcter «extraordinari» dels esdeveniments per què, ni abans ni ara, els fets ordinaris, la quotidianitat, han estat ni són notícia. Però com que excedeix els límits establerts per a aquest treball, no

comentaré la diversitat i utilitat que ofereix tota aquesta documentació; en aquest article m'interessa destacar les grans possibilitats investigadores que contenen els epistolaris; font poc explotada fins ara amb objectius «climàtics» i que ens proporciona interessants i nombroses dades, encara que trobar-les exigeix un ardu treball. Les relacions epistolars van adquirir un paper singular durant el segle de les llums, ja que contribuïen, en gran manera, a la difusió dels valors de la Il·lustració. La historiografia recent ha demostrat que l'anàlisi de la correspondència mantinguda per diferents il·lustrats ens ajuda no solament a traçar amb detall la trajectòria vital i professional dels protagonistes, sinó que també facilita l'accés als arcans del seu entorn més personal i ens permet participar del seu cercle de relacions, ser testimonis privilegiats dels seus èxits i aspiracions, de les seues sensacions i reaccions...: comptat i debatut, ens permet arribar a la seua

esfera més íntima. En aquest context, els comentaris referits a la meteorologia –a l'*oratge*– que introdueixen en les missives aporten un notori cabal d'informació, encara que en el moment de ser escrits només pretengueren servir de complement a temes de major transcendència. En una publicació

Carta de Velázquez de Velasco a Montiano donant-li informació sobre la sequera que es patia a l'any 1753. Font: Biblioteca Nacional

recent,³ he avançat alguns resultats procedents de l'anàlisi de la nodrida correspondència que creuaren Gregori Maians i qualificats il·lustrats espanyols entre els anys vint i vuitanta de la centúria, com també de la mantinguda en la primera meitat de la dècada dels cinquanta pel literat malagueny Luis José Velázquez de Velasco (futur marquès de Valdeflores) amb Agustín Montiano, director de l'Acadèmia de la Història. La informació obtinguda és abundant i de gran riquesa qualitativa, i estic segur que una anàlisi sistemàtica dels nombrosos epistolaris de què disposem oferirà excel·lents resultats.

Encara que, en general, les postilles referides a l'estat del temps no deixen de ser molt esparses, tenen la virtut de transmetre immediatesa i frescor, i revelen una realitat que els protagonistes desitgen transmetre per la singularitat que ells perceben. No obstant això, en ocasions ocupen un espai significatiu i, fins i tot, fa l'efecte que certs interlocutors vulguen reservar alguns paràgrafs de les seues cartes per comentar les circumstàncies meteorològiques que patien. Perquè parlar o escriure sobre l'oratge no deixa de ser un element més de sociabilitat que no es pot perdre de vista (quantes converses s'inicien recurrent a aquest tòpic tan gastat que enfonsa les arrels en la nit dels temps?). A això, cal afegir que el segle XVIII la meteorologia va passar a ser un tema més dels que es tractaven en tertúlies i societats científiques i que, a poc a poc, va adquirir una major dimensió pública, quan els periòdics van començar a obrir seccions en què es publicaven els resultats de les observacions instrumentals efectuades i reflexions relatives al «tarannà» o «caràcter» del temps i als seus hipotètics efectes sobre la salut de les persones. Tampoc convé oblidar que el comportament del clima condicionava en gran manera qualsevol activitat humana.⁴ En aquest sentit, les inclemències meteorològiques, a part dels efectes terribles sobre l'agricultura, podien retardar o impedir el funcionament normal del correu i trencar el ritme d'una relació que exigia, precisament, una cadència estable. Per això, i encara que l'objectiu de la carta fóra ben diferent de proporcionar notícies de signe climàtic, la seua inclusió revela

un evident interès per transmetre promptament unes circumstàncies ambientals que, en aquells instants, incidien molt seriosament en la vida quotidiana.

Per aquest motiu, si analitzem el contingut dels epistolaris, desfilen davant dels ulls de l'investigador comentaris que reflecteixen la cruesa d'un hivern en la Cort, la calor implacable de l'estiu maridada amb una sequera pertinaç, l'angoixa derivada de la manca de collites, l'amenaça d'avalots o el greu trastorn que per a les infraestructures i tot el que en depenia suposava un llarg període de pluges torrencials. Pel que fa a aquests aspectes, aportaré alguns exemples que considere sobradament il·lustratius.⁵ Així, pel bibliotecari reial Manuel Martínez Pingarrón els hiverns de la dècada dels quaranta van ser, segons comentava a Gregori Maians, «rigurosísimos de yelos, nieves y aguas [...], un tiempo tan cruel que naturalmente será general en todas partes». El magistrat Blas Jover corroborava tal afirmació i afegia que

la primavera de 1746 el temps s'havia «puesto furioso de aguas y nieves con fríos inmensos y más sensibles que en el norte». Maians responia des d'Oliva que també estava «padeciendo un frío tan terrible que no le he tenido igual en estos parages». I si l'hivern de 1752 Pingarrón escrivia a il·lustrat olivenc molt gràficament que no podia «sostener la pluma de puro frío porque son extremados los yelos», sis anys més tard referia que en la Cort se sofria un «invierno de los más crueles, nieva que es un contento, yela y hace un frío fuerte», que molta gent havia mort i que les desgràcies s'havien rabejat en persones i cavalleries, «ja que todo Madrid está hecho una loncha de yelo, aunque tomaron la providencia de echar estiercol por las calles». Anys més tard, a mitjan gener de 1773 i abundant en la cruesa d'aquest hivern madrileny, el pare Enrique Flórez confesava al futur comte de Lumiares que havia estat tal «rigor del frío que no hemos pensado más que en vivir».

D'altra banda, Luis José Velázquez reconeixia a Agustín de Montiano que un país «que por su naturaleza es seco y cálido, lo es mucho más a causa de no haver llovido en el invierno». Quant a la gran sequera que va castigar Espanya a mitjan segle, deixava caure aquests reveladors comentaris

Gregori Maians (1699-1781), l'il·lustrat d'Oliva.

Font: Litografia, Ajuntament d'Oliva

temes-3) (pat

a finals de maig de 1755: «El año por acá será malísimo, porque no lluebe, no hai que comer, i yo estoi reducido a mascar perdiz y mas perdiz, porque no hai otra caza, el pan es endemoniado y los caminos quaxados de ladrones [...]; porque no hai un grano en los pueblos [...]. El año será aquí más cruel que en otro por la suma sequedad [...]; y no se halla ni que comer, ni facilidad para subsistir, faltando la paja y la cebada para las bestias».

En última instància, el relat de l'odissea que va patir Gregori Maians durant el viatge que va fer de València a Madrid a finals de setembre de 1766 destaca els desastrosos efectes provocats en les infraestructures per les violentes precipitacions tardorenques i com incidiren en el trànsit normal de persones, mercaderies i correus. En una carta remesa el 29 de setembre de 1766 al seu germà Juan Antonio des de Tarancón, Maians assenyalava amb detall en què es va convertir un viatge que havia començat sis dies enrere, ja amb retard per culpa del mal temps. Tota una aventura, perquè no hi va haver jornada que no ploquera amb diferent intensitat i això dificultava en gran manera la marxa; encara que tingueren la «dicha de que en los malos passos no llovió, después de ellos sí». Aquestes circumstàncies van fer més difícil del que era habitual superar els ports de les Cabrilles i Contreras. Les Cabrilles «estaban mui mal paradas» i Contreras presentava «las subidas i bajadas perversísimas, lloviendo, con la capa a cuestras, sudando, con assomos de frío». Per aquest motiu, els viat-

gers arribaven a les posades de l'itinerari xops fins al moll dels ossos, com va passar a Motilla, on Maians deixa constància que «porque las medias i zapatos i botines estaban hechos una chupa, me los quité i dormí en la cama, que estava limpia». El camí oferia tan mal estat que, pròxims ja a Saelices, el cotxe en què viatjaven va patir un accident els detalls del qual proporciona l'il·lustrat d'Oliva: «Domingo mediodía en Villar de Cañas; el camino fue mui malo i llovió, pero mucho peor fue la tarde en que llegamos a Seis-lises ya de noche; yo me metí en el coche, [...] pero Miguel quiso ir a pie por no bolcar, i lo acertó; el coche i la silla encallaron a distancia del lugar como de las Hermitas a san Vicente; como estava obscuro perdimos la carretera i el tino. Miguel me llevaba de la mano, porque se veía mejor. Gracias a Dios, luego salimos al camino. La causa de llegar al entrar la noche fue el mal camino. Después huvo tempestad».

De Saelices a Tarancón el viatge ja va ser «feliz aunque frío». Des d'ací Maians comunicava al seu germà que pensaven continuar la vesprada del dia de Sant Miquel cap a Madrid perquè els núvols «se recogían» i, en la seua opinió, semblava factible arribar al «destino con salud». Servisca aquesta llarga referència, al·lusiva a les dificultats pròpies de l'estació tardorenca, per concloure aquesta breu aproximació a les possibilitats que ofereix l'estudi sistemàtic de la correspondència en l'Espanya del segle XVIII. ■

1. M. BARRIENDOS i C. LLASAT, «El caso de la “anomalía Maldá” en la cuenca mediterránea occidental (1760-1800). Un ejemplo de fuerte variabilidad climática», en A. ALBEROLA i J. OLCINA (eds.), *Desastre natural, vida cotidiana y religiosidad popular en la España moderna y contemporánea*, Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2009, p. 253-286.

2. M. BARRIENDOS: «La climatología histórica en el marco geográfico de la antigua monarquía hispana», en *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, nº 53, (1999). A. ALBEROLA ROMÁ, «La natura desfermada. Al voltant de manuscrits, impresos i imatges sobre desastres naturals en l'Espanya del segle XVIII», en A. ALBEROLA i J. OLCINA (eds.), *Desastre natural, vida cotidiana...*, p. 17-76. A. SIMON i P. VILA (ed.), *Cròniques del Rosselló, segles XVI-XVII*, Barcelona: 1998; X. TORRES I SANS, *Els llibres de famílies de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*. Girona: 2001; J. DANTÍ I RIU, «Un any en la vida d'un pagès»,

en M. À. PÉREZ SAMPER (coord.), *La vida quotidiana a través dels segles*, Barcelona: Pòrtic i Fundació Bosch i Gimpera, 2002, p. 177-191; M. A. MARTÍ ESCAYOL, «“Esto adviertes per la espariencia dels qui vindran”. Dietaris, percepció de desastre i gestió de risc natural», en A. ALBEROLA i J. OLCINA (eds.), *Desastre natural, vida cotidiana...*, p. 77-129.

3. A. ALBEROLA ROMÁ, «No puedo sujetar la pluma de puro frío, porque son extremados los yelos. El clima en la España de los reinados de Felipe V y Fernando VI a través de la correspondencia de algunos ilustrados», en *Investigaciones Geográficas*, núm. 49 (2009), p. 65-88.

4. A. ALBEROLA ROMÁ, *Quan la pluja no sap ploure. Sequeres i riudes al País Valencià en l'edat moderna*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2010.

5. Podeu consultar-los tots en el meu treball «No puedo sostener la pluma de puro frío...».

[A l'esquerra] El Museu Industrial del Ter des de la Devesa de Manlleu. Foto: Lluís Grané (MIT). [A la dreta] Espai de la Turbina Fontaine. Foto: Lluís Grané.

CARLES GARCÍA HERMOSILLA. Director del Museu Industrial del Ter

L'AIGUA VIU AL MUSEU INDUSTRIAL DEL TER

El Museu Industrial del Ter es troba a Manlleu (Osona), a l'antiga filatura de cotó de Can Sanglas, una fàbrica de 1841 significativa del procés d'industrialització que des de la primera meitat del segle XIX va omplir les ribes del Ter de fàbriques de riu que aprofitaven la força de l'aigua i que van transformar el paisatge, la societat, la cultura i l'economia d'aquest territori. Viles com Manlleu, Torelló i Roda de Ter, els pobles del Voltreganès i d'altres es van convertir en veritables nuclis industrials de la Catalunya interior. Més de trenta fàbriques van ocupar com un rosari tot el recorregut del riu per la comarca d'Osona, i allà on no hi havia pobles es van construir colònies industrials com la Farga de Bebié, Borgonyà, Vila-seca, el Pelut, la Coromina, la Farga Lacambra, Salou o Còdol Dret. D'aquest conjunt de colònies, probablement la més significativa per l'estat de conservació, la pervivència com a poble i l'interès patrimonial és la de Borgonyà, a Sant Vicenç de Torelló, que té els orígens en l'arribada dels fabricants escocesos Coats a Catalunya l'any 1895.

L'aigua del Ter, doncs, a banda ara d'altres explicacions i matisos, ha estat el principal argument d'un procés històric molt singular que ens ha llegat una cultura industrial que es reflecteix en el territori en forma de fàbriques, turbines, rescloses, canals, colònies industrials, jardins, horts... Un conjunt patrimonial vinculat a l'aigua que el Museu Industrial del Ter treballa per posar en valor des de la fàbrica de Can Sanglas, que acull el nostre museu des que es va inaugurar l'any 2004. Aquesta era la darrera del conjunt de fàbriques del canal industrial de Manlleu, constituït en comunitat de fabricants des de 1848, però que ja funcionava durant bona part de la dècada anterior. L'aigua del canal industrial de Manlleu encara travessa la fàbrica i li aporta l'energia per posar en funcionament dues turbines hidràuliques com les que van servir per modificar el curs de la història en aquest racó de Catalunya. És especialment interessant veure en funcionament una turbina Fontaine de 1861, un dels primers motors hidràulics que van fer funcionar aquestes fàbriques.

El Museu, però, no s'ocupa únicament d'explicar-nos aquest procés històric singular, sinó que neix amb una altra vocació, la de vetllar per la recuperació ambiental del Ter. Així, mitjançant l'àrea ambiental del Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis, desenvolupa una intensa tasca d'educació ambiental, crea itineraris interpretatius i restaura i estableix acords de custòdia en importants trams de riu.

1

2

5

8

11

12

14

16

ressenyes

**A. PONS RAMOS;
L. SERRANO JIMÉNEZ**
**Afrancesats i
guerrillers**
**Revolució a la regió
de Girona (1808-1814)**

Girona: Diputació de Girona,
2010, 246 p., 24 €

**F.X. MORALES
GARCIA; J. BOHIGAS I
MAYNEGRE**
Girona, 1808-1809
Setges, guerra i
societat a la Catalunya
del nord-est

Girona: Diputació de Girona,
2010, 161 p., 24 €

El bicentenari de l'inici de la Guerra del Francès va aportant novetats bibliogràfiques. Ara es tracta de dues obres escrites per quatre joves investigadors de les comarques gironines que fan referència a aquest àmbit geogràfic. Editades ambdues molt correctament per la Diputació de Girona i prologades per Genís Barnosell, tenen en comú que són fruit d'una rigorosa recerca local i que volen renovar el discurs historiogràfic evitant l'anacronisme de jutjar els fets del passat amb ulls d'avui.

El llibre de F. X. Morales i J. Bohigas és una història militar dels setges de Girona vistos des de la perspectiva de tota la regió circumdant i no tan sols de la ciutat. Empra una àmplia bibliografia i diverses fonts arxivístiques de les comarques gironines per traçar un quadre interessant dels moviments militars i les seves conseqüències per a la població civil (destruccions, pèrdues econòmiques i demogràfiques, desplaçaments de població), tot adobat amb profusió de taules, gràfics i mapes. Arriben a quantificar en més de trenta mil les morts provocades per la guerra al corregiment de Girona fins al 1810, sense comptar les baixes de dins la ciutat. En l'explicació del pic de mortalitat de 1809, però, caldria afegir-hi l'epidèmia tifoide escampada arreu de Catalunya.

L'obra d'A. Pons i Ll. Serrano, en canvi, presenta nou biografies de dirigents rellevants de la regió gironina durant la Guerra del Francès, adscrits als dos bàndols. Cinc són patriotes (Clarós, Gay, Massanas, Rimbau i Rovira) i quatre són afrancesats (Garriga, Puig, Salamó i Soler). El llibre finalitza amb un notable apèndix documental i, com en l'anterior, la voluntat desmitificadora és evident. Les biografies, per a les quals també s'utilitzen fonts arxivístiques del territori, són molt detallades i destaquen el vessant polític dels personatges. Hi ha pinzellades interpretatives innovadores, com la negació del catalanisme de Tomàs Puig, l'evolució ideològica de Narcís Gay i el patriotisme d'Alexandre de Soler malgrat la seva col·laboració amb el francès.

MATIES RAMISA VERDAGUER. Historiador

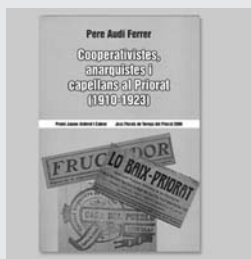

C. ARGILÉS
Una ciutat catalana en
època de crisi: Lleida,
1358-1500

Lleida: Institut d'Estudis
Ilerdencs, 2010, 340 p., 24 €.
Xicar Llibres d'Història, 2

Després de gairebé set anys de la lectura de la tesi doctoral, apareix el llibre de Caterina Argilés *Una ciutat catalana en època de crisi: Lleida, 1358-1500*, publicat per l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Amb el subtítol *El treball, els salaris, la producció agrícola i els preus a través dels llibres d'obra de la Seu Vella*, l'obra continua absolutament vigent perquè no hi ha hagut, fins ara, cap altra aproximació d'aquest caire a la història econòmica de la ciutat de Lleida baixmedieval. L'autora ha sabut treure profit de les dades dels llibres d'obra d'entre 1358 i 1500: un total de 125 llibres que li han permès, per una banda i en l'àmbit local, reconstruir part de l'economia i la societat lleidatanes dels segles XIV i XV, tot tenint com a marc de referència l'administració del Capítol Catedral i l'organització del treball de la construcció de la Seu. Per altra banda, la investigadora ha situat les aportacions d'aquest estudi sobre Lleida en la recerca sobre moviments de preus i salaris a escala internacional, especialment en l'àmbit de les preocupacions historiogràfiques sobre el desenvolupament i els caràcters de les crisis i recuperacions baixmedievales. El llibre s'estructura en cinc grans apartats: l'administració de la construcció de la Seu Vella; l'organització del treball (distribució de la feina, jerarquia i estructuració d'oficis), amb interessantíssimes aportacions a les biografies dels diferents mestres d'obra de la Seu i els diversos grups de treballadors; els salaris; la producció agrícola (on es constata el poder econòmic de la catedral, procedent, entre altres, de les abundants rendes agràries), i, finalment, els preus. El gros del text va precedit d'un pròleg del director de la tesi Jordi Bolòs i una introducció de la mateixa autora, i es clou amb unes reflexions finals i uns aclaridors annexos amb els salaris mitjans dels obrers que van treballar a la catedral en el període estudiat, així com els preus mitjans del vi i dels cereals venuts per l'Obra de la Seu per fer front a les despeses constructives, i els preus mitjans dels materials de construcció i altres comprats per l'esmentada institució.

JOAN J. BUSQUETA. Universitat de Lleida

P. AUDI FERRER
**Cooperativistes,
 anarquistes i
 capellans al Priorat
 (1910-1923)**

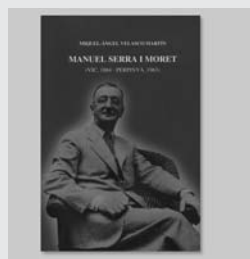
Torroja del Priorat: Centre Cultural i Recreatiu de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2010, 560 p., 20 €. Premi Jaume Ardèvol i Cabrer – Jocs Florals de Torroja del Priorat 2009

El primer comentari que cal fer sobre el llibre de Pere Audi és que estem davant d'un molt bon llibre d'història. D'història comarcal, del Priorat més concretament, però directament interrelacionada amb la història de Catalunya. I es tracta d'un bon llibre d'història per tres motius. Primer, perquè utilitza un ampli ventall de fonts procedents d'arxius locals, comarcals i nacionals, de tipus civil i religiós, públics i privats, que combina perfectament amb la consulta de l'hemeroteca. Segon, perquè l'autor fa a la perfecció el paper de l'historiador: interpretar aquestes fonts per tal de construir un discurs intel·ligible, tot combinant els aspectes polítics, socials i econòmics. Tercer, perquè aquesta història local i comarcal dialoga amb la història nacional.

El període escollit (1910-1923) és clau en la modernització de les societats rurals catalanes, tot i que no ha merescut gaire atenció per part dels historiadors del nostre país, amb honorables excepcions. Però és en aquests anys que les classes populars de comarques com la del Priorat, afectades per una profunda crisi després de la fil·loxera i la guerra mundial, endeguen experiències associatives diverses per fer front a les adversitats: cooperatives, societats, associacions obreres... És en aquests anys que les classes benestants responen al repte amb el pal (repressió) i la pastanaga (associacionisme catòlic). És en aquests anys que tot plegat provoca una forta conflictivitat arreu del país i de la comarca del Priorat.

Aquests són els aspectes en els quals s'ha centrat la recerca de Pere Audi i que ara ens dona a conèixer en aquest llibre. L'autor dedica la primera part a l'anàlisi de la situació econòmica i demogràfica del Priorat al començament del segle XX; la segona, a estudiar els efectes socials de la crisi sobre les classes populars i l'expansió del cooperativisme; la tercera, a plantejar les alternatives republicana i anarcosindicalista; i la quarta, a l'estudi de l'acció de l'Església (els capellans) i la gent d'ordre. El llibre es clou amb uns interessants annexos, quadres i taules on se sintetitza bona part de la informació utilitzada. Es tracta d'un bon llibre sobre el Priorat i d'un bon llibre sobre la història de Catalunya durant el primer terç del segle XX.

RAMON ARNABAT. Universitat Rovira i Virgili

M.À. VELASCO MARTÍN
**Manuel Serra i
 Moret
 (Vic, 1884-Perpinyà,
 1963)**

Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 2009, 334 p., 25€

Recopilar la informació que generà el socialista Serra arran dels càrrecs que va tenir, tot lligant-la amb els avatars històrics que va viure, era una feina necessària per poder arribar a entendre la seva línia política, quins van ser els seus referents, amb qui congenià i amb qui topà, i què va aportar realment a la política catalana. Aquesta ingent tasca documental, l'autor l'ha fet amb solvència: queda visualitzada en les col·laboracions de Serra en obres col·lectives, les conferències i discursos publicats o els pròlegs i traduccions de llibres d'altres autors, entre altres, i ens val per adonar-nos que estem davant d'una obra treballada. I més encara quan hi afegeix els articles que publicà (més de 800) o els articles en premsa periòdica sobre el personatge, per cloure la demostració que s'ha mirat el que calia, o sigui tot. El volum, amb aquest bagatge, agafa una força inusitada, ja que quasi cada acció de Serra té un referent anterior que la relliga i permet saber-ne el perquè. Per això el llibre és recomanable. Presenta un Serra iniciat a la Unió Catalanista i integrat a la Federació Catalana del PSOE, de la qual s'allunyà per anar a bastir la USC; que començà amb l'acció municipalista per més endavant actuar com a conseller de la Generalitat i diputat a Corts, incloent-hi l'acció discrepant respecte als fets d'octubre del 1934, en una interpretació de salvar els mobles de l'autonomia que li va valer crítiques polítiques. S'hi desgrana també el pas per la guerra, integrat al PSUC i presidint el Consell d'Economia, fins a l'expulsió del partit. En el període de la derrota, adscrit al nou Moviment Socialista d'Emanipació Catalana i al Moviment Socialista de Catalunya, recalà a l'Uruguai i va dur a terme reiterades accions a l'estranger. Defensor de la presidència del Parlament i de la Generalitat que li corresponen, l'autor explica el pastitx de nomenaments de càrrecs a l'exili i descriu la posició catalana de persones i partits, controvertida i que escriu, amb l'intent de preservar interessos més particulars que no nacionals.

ANTONI GAVALDÀ. Universitat Rovira i Virgili

DE trianovetats)

**J. ENJUANES;
J. ESPLUGA**
**Un ball per
la República**
**La vida d'un home
d'Alcampell, a la
Llitera, durant
el segle XX**
Lleida: Pagès Editors,
2010, 240 p., 15 €

La vida de José Enjuanes, nascut el 1915, es pot considerar un complet repàs a la història del segle XX, atès que va viure en primera persona els episodis més importants d'aquesta època. Josep Espluga no només s'encarrega de transcriure les memòries, sinó que també les emmarca històricament amb una sèrie de textos en què contextualitza aquests records. El llibre està estructurat cronològicament en quatre parts que mostren la trajectòria vital d'Enjuanes, amb episodis com l'aprenentatge a l'escola racionalista o la tasca com a comisari de l'Exèrcit Popular republicà, per exemple.

S.-J. ROVIRA I GÓMEZ
**El Club de Joves
(1965-1976)**
**El ressorgiment de
la cultura catalana i
catalanista a
Tarragona**
Tarragona: Cercle d'Estudis
Històrics i Socials Guillem
Oliver del Camp de Tarragona,
2010, 167 p., 20 €

El 1965, amb la creació del Club de Joves a l'empara de l'arquebisbat de Tarragona, la vida cultural i associativa tarragonina, molt afeblida des de l'arribada del franquisme, va rebre un nou impuls. Començant amb una introducció en què s'explica el marc polític, social i cultural de la Tarragona del *desarrollismo*, aquesta monografia analitza els motius i les circumstàncies de la creació del Club de Joves, les diferents seccions (sardanes, esports, teatre, etc.) i les seves activitats, i tot el que va fer del Club de Joves un dels referents de la cultura catalana a les comarques de Tarragona.

A. GONZÀLEZ
**De com es
guanyen els vots
Joan Estelrich i
la circumscripció
de Girona durant
la II República**
Palma de Mallorca:
Lleonard Muntaner Ed.,
2010, 172 p., 15 €

El mallorquí Joan Estelrich (1896-1958) fou el candidat per la Lliga Regionalista a la circumscripció de Girona durant les campanyes dels anys 1931 i 1936. L'autor d'aquesta monografia analitza ambdues campanyes, d'una època en què la mobilització de l'electorat no tenia res a veure amb l'actual: el procés de l'elecció com a candidat; els artesanals mecanismes de cerca de suport dels electors, per mitjà de les influències de les amistats i coneixences d'Estelrich i de l'ajuda de l'estament eclesiàstic, propietaris i industrials; els mítings i la propaganda, i, finalment, els resultats electorals.

N. BAENA
**Les dones
també fan
història!**
**Història i memòria
de les dones de
Constantí al segle XX**
Constantí: Ajuntament de
Constantí, 2010, 151 p.,

Mitjançant les històries de vida de més de trenta dones de Constantí, aquesta monografia té com a objectiu donar una visió de conjunt de la història de les constantinenques durant el segle XX. S'organitza en capítols temàtics en què s'analitza la història de les dones d'aquest municipi del Tarragonès des de diferents vessants (l'educació, la família, la religiositat, el treball, la immigració, l'associacionisme, etc.), sense deixar de banda el paper de la dona en els principals moments històrics del segle XX a Constantí, especialment la Guerra Civil, el franquisme i la Transició democràtica.

**M. DURAN; A.
MARIMON. (coord.)**
**XXVII Jornades
d'Estudis Històrics
Locals. La Guerra
del Francès
(1808-1814)**
Palma de Mallorca: Institut
d'Estudis Baleàrics, 2009,
335 p., 18 €

L'última edició de les Jornades d'Estudis Històrics Locals va tenir com a eix temàtic la Guerra del Francès, centrant-se en l'àmbit de les illes Balears. Les aportacions a les jornades, recollides en aquesta publicació, fan esment de diferents aspectes de la contesa en aquest territori: en particular, destaquen diverses anàlisis sobre l'illa de Cabrera com a camp de concentració de soldats francesos captius, com també estudis sobre la relació entre el Regne de València i Mallorca entre 1808 i 1814, el paper de l'Església i de la premsa durant el conflicte, i la Junta Suprema de Govern del Regne de Mallorca, entre altres.

A. MOLINES; J.L. MONJO (coords.)
I Jornades de Repoblació Mallorca al Sud Valencià, s. XVII
 (Tàrbena, 2007)
 Tàrbena: Aj. de Tàrbena i Assoc. "Grup Alacant", 2010, 273 p., 15 €

Arran de l'expulsió dels moriscos l'any 1609, la zona sud del País Valencià quedà seriosament despoblada, fet que provocà un important moviment migratori procedent de les Balears per tal de repoblar-la. En aquestes actes es recullen diferents aportacions a l'estudi d'aquesta repoblació, tant des de la vessant mallorquina, amb articles sobre emigracions procedents de Santa Margalida i Pollença, com des de la valenciana, prenent esment de la repoblació a Tàrbena i a la baronia de Xaló, sense deixar de banda les conseqüències del procés en l'onomàstica i el patrimoni del sud valencià.

J. PADULLÉS
Lògiques del secret
La cultura de la clandestinitat a la comarca del Bages (1946-1977)
 Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2010, 100 p., 15 €

Amb l'objectiu d'analitzar els mecanismes d'ocultació dels moviments anti-franquistes a la comarca del Bages, l'autor mostra, a través dels testimonis de militants d'aquests moviments, el funcionament quotidià de tota aquesta xarxa clandestina de resistència política. Així, l'estudi se centra en els aspectes concrets de les tècniques que permetien aquesta clandestinitat: com els militants antifranquistes es comunicaven entre ells sense ser descoberts, com ocultaven les activitats subversives, i la por a ser interceptats per la policia franquista, entre altres.

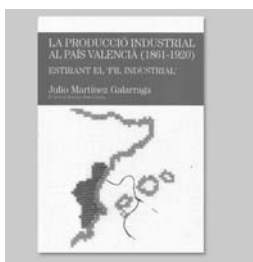
X. PUIGVERT
Quaderns d'Història d'Olot.
Els segles XVI i XVII
 Olot: Ajuntament d'Olot; Diputació de Girona, 2010, 95 p., 10 €

Amb aquest nou lliurament dels Quaderns d'Història d'Olot s'analitza l'evolució històrica de la capital de la Garrotxa entre els segles XVI i XVII. A partir de l'extens fons municipal i notarial olotí, l'autor elabora una sèrie de textos que analitzen diferents aspectes de la història d'Olot en aquesta època, com ara la política local, la demografia i la història social i econòmica, entre altres. Alhora, la publicació es divideix en tres etapes: la reconstrucció de la ciutat després de la Guerra Civil catalana, l'etapa de creixement durant el segle XVII i els conflictes econòmics i socials del XVII.

Papers de Recerca Històrica 6
Els correus a Andorra, una història inacabada
 Andorra la Vella: Societat d'Estudis Andorrans, 2009, 195 p., 16 €

El dossier d'aquest número dels Papers de Recerca Històrica es dedica a la història del servei postal andorrà, amb una sèrie d'articles, signats per Gerhard Lang-Valchs, en què s'estudia des de la història de l'emissió de segells andorrans fins a l'organització dels correus francesos a Andorra. La resta del número es dedica a estudis sobre diferents temes d'història andorrana, com ara el catarisme a les valls d'Andorra, l'intent d'usurpació del tron andorrà per un impostor rus i unes consideracions historiogràfiques al voltant d'una publicació sobre els andorrans als camps nazis.

J. MARTÍNEZ
La producció industrial al País Valencià (1861-1920). Estirant el "fil industrial"
 Vilassar de Mar i Lleida: Fundació Ernest Lluch i Pagès Editors, 2009, 226 p., 15 €

A través de l'anàlisi de l'índex anual de producció industrial, l'autor fa un estudi quantitatiu de l'entramat industrial del País Valencià en el període que va entre 1861 i 1920. Començant per una introducció en què es fa un repàs al debat historiogràfic sobre la industrialització valenciana, es duu a terme una anàlisi sectorial d'aquesta industrialització, amb sectors com ara la metal·lúrgia, l'alimentació, el tèxtil i la resta d'indústries de béns de consum. D'aquesta manera s'estableix l'evolució industrial al País Valencià durant el període estudiat, i es compara amb la resta d'índexs regionals de l'Estat.

Consell de redacció: Victòria Almuni, Joan Busqueta, Josep Casanovas, Narcís Figueras, Antoni Gavalrà, Oriol Granados, Oscar Jané, M. Carme Jiménez, Marina Miquel, Conxita Mir, Vicent Olmos, Lourdes Plans, Joan Peytavi, Joaquim M. Puigvert, Mercè Renom, Pedro Rujula, Enric Saguer, Sebastià Serra, Carles Santacana, Gemma Tribó, Carles Vicente, Francesc Viso.

1 Agenda

■ Exposició Les Terres del Gaià a l'Arxiu Albert Bastardes. 1906-1936.

VILA-RODONA, DEL 31 D'OCTUBRE AL 31 DE DESEMBRE. CENTRE D'ESTUDIS DEL GAIÀ

■ Exposició «La primavera republicana al Penedès, 1931-1936»

VILANOVA I LA GELTRÚ, DEL 2 AL 27 DE NOVEMBRE. SANT PERE DE RIBES, DEL 2 AL 31 DE DESEMBRE. INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.

■ III Jornades sobre el Bosc de Poblet i les Muntanyes de Prades

POBLET, 5, 6 I 7 DE NOVEMBRE. CENTRE D'HISTÒRIA NATURAL DE LA CONCA DE BARBERÀ, CENTRE D'ESTUDIS DE LA CONCA DE BARBERÀ I MONESTIR DE POBLET.

■ III Congrés d'Història d'Alcanar

ALCANAR, 12, 13 I 14 DE NOVEMBRE.

ASSOCIACIÓ CULTURAL LO RAFAL

■ Exposició «Francesc Macià, una Catalunya lliure, socialment justa, econòmicament pròspera i espiritualment gloriosa»

SANT MARTÍ SARROCA, FINS AL 12 DE NOVEMBRE. INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS.

■ Taula rodona El món ferroviari de Móra la Nova a través dels seus protagonistes

MÓRA LA NOVA, 12 DE NOVEMBRE. ASSOCIACIÓ PER A LA PRESERVACIÓ DEL PATRIMONI FERROVIARI INDUSTRIAL DE MÓRA LA NOVA, MUSEU COMARCAL DEL MONTSIÀ I INSTITUT RAMON MUNTANER

■ IV Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme

SANT CEBRIÀ DE VALLALTA, 13 DE NOVEMBRE. CENTRE D'ESTUDIS DE SANT CEBRIÀ I CENTRES I ENTITATS DE RECERCA LOCAL I COMARCAL DEL MARESME

■ III Trobada d'Entitats d'Estudis Locals del Baix Llobregat

ESPLUGUES DE LLOBREGAT, 13 DE NOVEMBRE. CENTRE D'ESTUDIS COMARCALS DEL BAIX LLOBREGAT I CENTRES I ENTITATS DE RECERCA LOCAL DEL BAIX LLOBREGAT

■ II Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric. «Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la baixa edat mitjana [s. XIII-XV]»

HOSTALRIC, 18 I 19 DE NOVEMBRE. ÀREA DE PATRIMONI DE L'AJUNTAMENT D'HOSTALRIC I ARXIU HISTÒRIC D'HOSTALRIC

■ XIX Jornades d'Història de l'Educació. Dones i Educació

OLOT, 18, 19 I 20 DE NOVEMBRE. SOCIETAT D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ DELS PAÏSOS DE LLENGUA CATALANA, FUNDACIÓ D'ESTUDIS SUPERIORS D'OLOT I PATRONAT D'ESTUDIS HISTÒRICS D'OLOT I COMARCA

■ Presentació del llibre *Tots els noms: les víctimes de la Guerra Civil al Penedès*

VILAFRANCA DEL PENEDÈS, 25 DE NOVEMBRE. INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS

■ Col·loqui de Tardor 2010. La Guerra del Francès (1808-1814) al Pla de l'Estany

BANYOLES, 27 I 28 DE NOVEMBRE. CENTRE D'ESTUDIS COMARCALS DE BANYOLES I UNIVERSITAT DE GIRONA

■ Presentació del llibre *Els treballadors de la fàbrica J. Trepal: vida laboral i social a la Tàrrrega del segle XX (1914-1985)*

TÀRREGA, 12 DE DESEMBRE. MUSEU COMARCAL DE L'URGELL

2 Noticiari

Els mesos de novembre i desembre són d'una gran activitat arreu del territori (jornades, congressos, seminaris, etc.). En trobareu informació a l'agenda o al portal www.irmu.org. En destaquem un parell.

Els dies 22 i 23 de novembre se celebren al CaixaFòrum de Barcelona les Jornades Nacionals de Patrimoni Etnològic, amb el títol «La protecció i conservació del Patrimoni etnològic immoble». Les Jornades, que comptaran amb la presència dels principals especialistes en la matèria, estan organitzades de l'Inventari del Patrimoni Etnològic

de Catalunya del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya. Per a més informació: observatori.cultura@gencat.cat.

Els dies 10 i 11 de desembre tindrà lloc al Museu d'Història de Catalunya la Primera trobada galeusca d'historiadors/es: entre la construcció nacional i la repressió identitària. Aquesta activitat pretén convertir-se en el punt de trobada d'historiadors dels territoris de parla catalana, Euskadi i Galícia per com-

partir investigacions i experiències. La trobada s'ha estructurat en tres àmbits que van des de l'època moderna fins a l'actualitat. Per a més informació i inscripcions podeu consultar www.ccepc.org i www.irmu.org.

La Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i l'Institut Ramon Muntaner formen part del grup promotor de l'encontre (als territoris catalans), junt amb el Grup de Recerca Manuscrits (UAB), el Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals (UB), el Museu d'Història de Catalunya, el Centre d'Història Contemporània de Catalunya i el Memorial Democràtic.

Patronat format per:

Amb el suport de:

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana

CCEPC
www.ccepc.org

Diputació de Girona

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS HEREDENS
Institut d'Estudis de l'Alt Empordà

